

JORDENS SÅNG

Essäer om Tolkiens tankevärld

John Sjögren

fri tanke

Innehåll

Förord ...	7
Världen lever ...	11
Evigheten strömmar genom tiden ...	31
Ondskan är verklig ...	53
Finns det liv finns det hopp ...	81
Livet är ett äventyr ...	105
Språket formar världen ...	127
Skönheten är godhetens strålgans ...	143
Inget är allena ...	161
Vi är alltid på väg hem ...	177

Förord

I MARS 1939 HÖLL J.R.R. Tolkien ett föredrag vid St Andrews universitet. Ett och ett halvt år tidigare hade *Hobbiten* blivit en oväntad succé och Tolkien hade nu påbörjat arbetet med en uppföljare; det som många år senare skulle publiceras som trilogin om maktens ring. Ämnet för föredraget var sagor, och skulle senare publiceras som essän *On Fairy-stories*. Här uppehåller sig Tolkien främst vid frågan om hur den »primära verkligheten« förhåller sig till den litterärt skapade »sekundära verkligheten«. Han menar att en sagas verkkningsgrad beror på i vilken utsträckning författaren förmår bli en »subkreatör«, en skapare av en helt och hållet trovärdig värld. Sagan och myten måste, för att lyckas, vara »sann«. Den må vara fiktion, men om den är korrekt berättad kan den återspegla en skärva av vad Tolkien kallar för »sanningens ljus«.

Alla författare som ämnar skapa en sekundär värld försöker göra sin litterära fantasi så verklig som möjligt. Den sekundära verkligheten måste uppvisa samma konsekvens och fasthet som präglar också den primära. Den måste på samma gång hämta sin kraft ur den primära verkligheten och kasta sitt sanningsljus

över den. Som Tolkien uttrycker det: »Varje subkreatör önskar i någon mån vara en verklig skapare eller hoppas att han bygger på verklighet: hoppas att hans sekundära världs särskilda art härletts ur verkligheten och leder tillbaka till den.«

I skrivande stund är det femtio år sedan Tolkien gick ur tiden. Intresset för de berättelser och den mytologi han skapade tycks bara ha växt med åren. Ska vi följa Tolkiens egen tes betyder det att han lyckats med det han menade vara varje subkreatörs uppgift: att skapa en myt och en saga som förmedlar en förnimmelse av verklighet. Det handlar såklart om detaljrikedomen i själva gestaltningen. Tolkien skriver fram en värld med noggrant utvecklade kulturer och geografiska egenheter. Men känslan av verklighet springer inte bara ur den omsorgsfullt genomtänkta uppbyggnaden av den sekundära världens språk och folkslag. Ur Tolkiens berättelser träder en hel världsbild fram, i vilken filosofiska, metafysiska och teologiska motiv avtecknar sig, och ger Tolkiens berättelser deras djup och särskilda attraktionskraft.

I den här boken försöker jag, i ett antal essäer, ringa in vad jag uppfattar som de mest centrala av dessa motiv, de mest utmärkande dragen i Tolkiens tankevärld. Vilket är det »sanningens ljus« som Tolkien menade att myten kan förmedla? Det handlar om tid och evighet, liv och död, ont och gott, människa och maskin. Förhoppningen är att belysa några av

de föreställningar som utgör fundamentet för den sekundära verklighet som otaliga läsare genom åren upplevt som alldeles verklig.

Världen lever

MERRY OCH PIPPIN, de två hobbitarna som på grund av sin kärlek och lojalitet till vännen Frodo dragits in i världspolitikens stora konflikter, befinner sig i landet Rohan. De har under några hemska dygn varit krigsfångar hos den fallne trollkarlen Sarumans arméer, men med list och tur lyckats undkomma. För att undvika eventuella spejare har de nu endast en möjlig tillflyktsort: Fangorns uråldriga skog. De har förvisso blivit varnade för denna märkliga och otämjda plats. Men den tycks dem vara ett bättre alternativ än att riskera att än en gång hamna i orkernas klor. De ger sig in i skogen.

De möts av en förtätad och tryckande stämning. Det är »förfärligt fullt av träd« och inte mycket ljus lyckas pressa sig in mellan de tätt stående stammarna. Lav hänger, som hår och polisonger, längs träd och stenar vilket får dem att likna mänskliga gestalter. Det är förskräckligt dunkelt och hobbitarna drabbas av en närmast kvävande känsla. För att få lite ljus och luft söker de sig upp mot en kulle, där träden inte tycks riktigt lika fientligt inställda. Här glimmar de mildt gräsgröna stammarna i något som påminner

om en föraning av tidig vår. Uppe på en klippavsats, i höjd med trädtopparna, ser de en »gammal torraka« med krokiga grenar. Den liknar en uråldrig gubbe där den står och vilar sig i morgonljuset. Hobbitarna klättrar upp på avsatsen och säger till varandra att så här i solskenet skulle man nästan kunna komma att uppskatta den här egendomliga gamla skogen.

Plötsligt mullrar något bakom dem, en underlig röst: »Du började nästan tycka om skogen! Utmärkt!« Två väldiga armar lyfter upp de överraskade hobbitarna i luften och med ens befinner de sig ansikte mot ansikte med något levande. En varelse med besynnerliga anletsdrag som inte liknar något de tidigare skådat. Varelsen som nu stirrar på dem är »minst fyra meter hög« och har ett märkligt avlångt huvud. Den är klädd i vad som liknar grön och grå bark. Eller kanske är det dess hud. Det är omöjligt att avgöra. Ansiktet pryds av ett yvigt skägg som liknar kvistar vid rötterna men blir alltmer mosslikt i ändarna. Men det som fångar hobbitarna mest är den genomträngande blicken och de djupa ögonen. I efterhand kommer Pippin att summera:

Det kändes som om det fanns en jättelik brunn bakom dem, fylld med minnen i mängder samt ett långsamt och oavlatligt tänkande; men på ytan glittrade nuet, som när solen belyser de yttre löven på ett stort träd, eller krusningarna på en mycket djup sjö.

Ja, det kändes nästan som något som växte i marken – som sov, skulle man kunna säga, eller bara kände sig som en länk mellan rottråd och lövspets, mellan djup mylla och himmel – plötsligt hade vaknat och skärskådade oss med samma långsamma nit som den under evärdlig tid hade skött sina egna angelägenheter med.

Den varelse de stött på är Fangorn själv, en personifiering av skogen som sådan. Trädkägge benämns han av de flesta och tillhör det släkte som kallas enter. De är skogens »trädhedar«, ett slags levande, talande och vandrande träd. Oändligt starka, oändligt gamla. Merry och Pippin följer med Trädkägge till hans hem djupt inne i skogen, får dricka av hans alldeles särskilt livgivande vatten. Här berättar Trädkägge om den förvandling som Saruman gått igenom. Trädkägge är nämligen tillräckligt gammal för att minnas när Saruman, kanske med båtarna från Västerens rike, kom till världen. Först vandrade han ofta i skogarna, var hövlig och visade respekt för träden och allt levande i skogen. Men nu har han börjat exploatera skogens liv. Nuförtiden, säger Trädkägge, har Saruman »ett sinne av hjul och metall«. Han har börjat hugga ner träden för att föda sina bolmande industrier. »Många av de träden«, säger Trädkägge, »var mina vänner, varelser som jag känt från nöt och ollon; många hade egna röster som nu är borta för alltid.«